

Н. ВЕЉАНОВСКИ

ПРОБЛЕМОТ ЗА ОПИСМЕНУВАЊЕ И ОБРАЗОВАНИЕ НИЗ ДОКУМЕНТИТЕ НА АСНОМ

НАСПОРЕДНО со напорите кои се вложуваа за конечното ослободување на нашата земја, народната власт поставуваше и едно од доста актуелните прашања за просветување на македонското население. Јасно беше дека во идната нова држава на Македонците ќе биде потребно образовано население, како една основа за на-тамошен просперитет на сите полиња. Ова беше актуелно и поради минатото на македонскиот народ, на кого на сè можни начини му беше оспорувана неговата самобитност. Македонскиот народ, практично, до овој момент не го имаше почувствувано благодетот на сопствениот јазик.

Колку големо внимание му се посветуваше на овој проблем се гледа и од Одлуката на Главниот штаб, донесена во ноември 1943 г., за отварање училишта на ослободената територија. Оваа одлука беше спроведена уште по нејзиното донесување, но поради тешкотиите кои произлегуваа од самата борбена ситуација, во целост и на сите ослободени територии не можеше да се спроведе. Подоцна, во текот на 1944 година, со зголемувањето на ослободените територии растеше и бројот на училиштата.

Секако дека е многу важно како го третира АСНОМ проблемот за просветување. Проблемот за просветување на македонското население, макар да беше поставуван уште во текот на НОБ, своја вистинска основа доби дури на Првото заседание на АСНОМ, одржано на 2 август 1944 година во манастирот „Св. Прохор Пчински“. Во рефератот на Мане Чучков „Народно-демократската власт во Македонија, нејзината суштина и задачи“,¹ поднесен пред ова Прво македонско народно Собрание (АСНОМ) се истакнува: „Проблемот за просветата е тешка задача за себе. Изработката на основни учебници за нашите училишта во кои ќе се учи на македонски јазик, курсеви за неписмени и др., не исправаат пред еден посебен проблем за изработка на граматика, речник и др., за да

1) Архив на Македонија — Скопје, фонд АСНОМ, АЕ бр. 30.

може на нашиот јазик да се пише и учи и да стане официјален јазик на нашата администрација. Затоа избирањето на една комисија за оточнувањето на нашиот јазик е една неопходност...“

Тежината на проблемот е согледана уште на Првото заседание на АСНОМ. За неговото решавање, а тоа се укажува и во цитираниот дел од рефератот, било неопходно потребно да се оформи македонскиот јазик како литературен, што ќе се постигне преку оформување на неговата граматика и правопис. Поради тоа, не случајно, проблемот за описменувањето се доведува во тесна врска со прашањето за оформувањето и оточнувањето на македонскиот јазик, неговиот правопис и граматика.

Во прилог кон решавањето на проблемот за просветувањето и образованието на македонското население, АСНОМ уште на своето Прво заседание донесе решение за воведување на македонскиот јазик како службен јазик во Македонија.²⁾ Ова решение беше многу важно и нужно, не само како основа за натамошниот развиток и изучување на македонскиот јазик, туку и за поактивно и поцелисходно приоѓање кон проблемот на големата неписменост во Македонија. Само еден месец по донесувањето на ова решение, се донесени уште две решенија со содржина од просветната проблематика, со кои може да се рече дека се удрени темелите на просветата и идното образование во Македонија. Првото од нив е решението за установување на основна и средна настава со кое се определува основната настава да трае седум години³⁾, а второто е решението за отварање алфаветски курсеви.⁴⁾

Во септември 1944 година, Президиумот на АСНОМ — Поверенството за просвета, од селото Горно Врановци со циркуларно писмо бр. 11. од 30 септември 1944 година им се обраќа на сите НОО одбори во Македонија⁵⁾, во кое ја истакнува големата потреба од почнување со работа на просветно поле и повикува на впрегнување на сите сили за премавнување на големата неписменост која е затечена во Македонија.

Во писмото се вели:

„Поради долгото турско ропство и окупаторските режими от 1912 година па навамо, нашиот народ заостанал во културно-просветно отношение и неписменоста во него е голема. Близу 75% от нашиот народ с неписмен, додека во братскиот руски народ неписменоста скоро ја нема.

Затоа сметаме, дека треба да ги прегнеме сите сили да ја премавнеме таа голема неписменост.

Да би го постигнале тоа, нужно е отворање на алфаветски курсеви по сите селишта каде е возможно...“

²⁾ Архив на Македонија — Скопје, фонд АСНОМ, АЕ бр. 36.

³⁾ Зборник на документи АСНОМ издание на Институтот за национална историја на Македонија — Скопје 1964, документ бр. 79., стр. 362.

⁴⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 77 стр. 360.

⁵⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 216 стр. 641.

Понатаму во писмото содржани се подробни упатства за начините, формата и содржината на работата на овие курсеви, што просто речено ова писмо се користело како еден вид педагошко-методско упатство за работа.

Во септември 1944 година Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ сметаше дека постојат какви-такви услови за отворање училишта на ослободената територија. Поради тоа со писмото бр. 12 од 30. IX. 1944 година⁶⁾ од Горно Врановци испратено до обласните ослободителни одбори во Македонија ги повикува на отворање училишта.

Во писмото се истакнува:

„Имајќи го на ум напредналото време за отворање на училишта, а и фактот дека нашата училишна младина е оставена сама на себе, ги покануваме народноослободителните одбори да направат сè што е возможно за отпочнување на обуката во нашите училишта во ослободената територија.

... ќе се работи со тие учителски сили со кои народно-ослободителниот одбор располага.

Ако училишната зграда е земена од војската и не може да се приспособи друга, да се замоли командантот на местото зградата да се ослободи.

Така, ослободената зграда се варосува и очистува, училишните потреби се доведуваат во ред, нужниот ремонт се извршува и училиштето почнува со работа.

Додека се вршат тие подготовки, може да се изврши запишувањето на учениците, ако тоа не извршено ...“

На крајот дадени се уште некои поконкретни упатства и во прилог на писмото доставен е Привремен план за настава во основните училишта, кој содржи план на наставните предмети од I—VII одделение.

Како резултат на сериозното поставување на проблемот за образование, се почувствува едно прилично големо оживување во однос на отворањето на училиштата, како и согледувањето на другите можности за работа на просветно поле. Тоа се гледа и во некои конкретни акции кои се преземаа во одделни места. Така во Скопје, додека уште не беше ослободено, изработен е план за воспоставувањето на најважните служби во ослободеното Скопје.⁷⁾ Во тој план, текстуално се наброени и набележени најважните работи што треба да се сторат за отпочнување на училишната работа. Во уводната забелешка на планот истакнато е дека во Скопје во првите моменти, веднаш по ослободувањето, ќе биде важно да се соберат сите ученици од основните и средните училишта, како и

⁶⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 217 стр. 643.

⁷⁾ Архив на Македонија — Скопје, фонд АСНОМ, документ: План за установување на најважните служби у ослободено Скопје, АЕ бр. 50.

да се отпочне со нив извесна училишна работа. Понатаму, во делот во кој што е разработено основното школство е изнесено дека во Скопје во текот на Втората светска војна работеле девет основни училишта со вкупно 90 паралелки. Најмалку толку училишта и училници ќе бидат потребни да се оспособат во прво време за почеток на училишната работа по ослободувањето. Интересно е да се одбележи и тоа што во духот на решавањето на националното прашање, укажано е и на потребата за отворање училишта на јазиците на националните малцинства.

Во врска со тоа на едно место се истакнува:

„Би било праведно и редно, што ќе одговара и на демократските идеи на Македонскиот народен покрет, ако се отворат една или две школи за турските деца во кои ќе учат на свој јазик и писмо. Учители за тие деца има меѓу просветените Турци во градот...“⁸⁾

Разработен е и проблемот со учителскиот кадар. Истакнато е дека во прво време ќе треба да работат 90 учители, а во моментот, додека уште Скопје не беше ослободено, не се располагаше со повеќе од 38 учители — Македонци. Како привремено решение на овој проблем е барањето да се ангажираат несвршени студенти на Филозофскиот факултет, кои поради состојбата не можеле веднаш да ги продолжат своите студии.

Задржувајќи се на проблемот за простор истакнато е дека скоро сите училишни згради кои постоеле пред војната се бомбардирани и оштетени, а само две ќе можат да се прилагодат и употребат за настава.

Во планот за установувањето на основните служби во Скопје, во делот кој зборува за просветата, како доста важен е истакнат проблемот за учителски и наставнички кадар. Овој проблем не бил само проблем за Скопје, туку за целата Република. Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ за да го ублажи овој проблем, бара помош од Главниот штаб на НОВ за Македонија. Со писмо број 22 од 8 октомври 1944 година од Горно Врановци Президиумот на АСНОМ го моли Главниот штаб да им соопшти на штабовите на зоните да излегуваат во помош на народно ослободителните одбори при нивното барање за доделување учители на работа во училиштата.⁹⁾

Во исто време им се укажува и на НО одбори, ако има услови за отворање на училишта, а учителите се во војска, одборите да се обратат до штабот на својата зона за нивното ослободување, а селските и општинските НО одбори можат да ги побараат и оние учители кои се во најблиската воена формација независно од тоа каде се родени.¹⁰⁾

⁸⁾ Исто.

⁹⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 219 стр. 649.

¹⁰⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 220 стр. 650.

Од изнесеното се гледа дека прашањето за наставен кадар беше присутно и поставувано уште во текот на НОВ, макар тоа да стана многу актуелно дури после ослободувањето. При крајот на 1944 година останаа само 337 учители Македонци.¹¹⁾ Другите ја напуштија Македонија уште во текот на НОВ и отидоа во своите краеве. Поради тоа и отворањето на училишта во Македонија мораше да биде сообразено со бројот на учителскиот и наставничкиот кадар со кој се располагаше. Овој број ни оддалеку не можеше да го задоволи големиот недостиг од учителски и наставнички кадар. На апелот упатен од Президиумот на АСНОМ кон крајот на ноември 1944 година се јави еден голем број младинци и младинки да ги посетуваат едномесечните курсеви за основни учители. Курсевите почнаа со работа на 1 декември истата година. Преку тие курсеви, кои беа организирани во Скопје, Битола, Прилеп, Куманово, Охрид Штип, кандидатите се запознаа со основните педагошки и дидактички принципи, се оспособија до извесен степен привремено да ги пополнат празните учителски места. Тоа овозможи во јануари 1945 година да бидат отворени 943 основни училишта и околу 80 осмолетки, во кои отпочнаа со наставна работа 1856 ученици. Од отворените училишта 744 беа на македонски наставен јазик, 60 на албански, 37 на турски и 2 на српско-хрватски наставен јазик. Од овие учители над 63⁰/₀ во учебната 1944/45 година беа без потребни квалификации.¹²⁾

Секако дека курсевите не беа трајно решение за учителскиот кадар. Поради тоа Президиумот на АСНОМ на 3 ноември 1944 година во Горно Врановци донесе решение за отворање учителски школи и гимназии.¹³⁾ Решението е донесено по предлог на Поверенството за просвета и со него одредено е да се отворат гимназии во Скопје, Битола, Штип, Куманово, Прилеп, Струмица, Тетово, Велес, Охрид, а учителска школа да се отвори во Охрид, ако има услови, а како втора алтернатива во Скопје. Прифатена е втората алтернатива, и решението е заменето со решение за отворање учителска школа во Скопје. Решението за установувањето на учителската школа како установа од Президиумот на АСНОМ донесено е уште на 2 септември 1944 година, но за нејзиното отпочнување со работа не постоеле услови.

Проблемот на школството го отежнуваше и немањето на потребни учебници. И оној мај број учебници кои постоеја не беа печатени на македонски јазик. За таа цел Президиумот на АСНОМ со решението од 15 декември 1944 година, му одобрува кредит на Поверенството за просвета во износ од 200.000 лева „за Штампање на разни помошни книги и брошури за училиштата“.¹⁴⁾

11) Архив на Македонија — Скопје, Збирка: Десет години слободна Македонија, изложба одржана во Белград.

12) Исто.

13) Зборник АСНОМ, док. бр. 129, стр. 475.

14) Зборник АСНОМ, док. бр. 162, стр. 524.

И покрај одобрените средства за толку кратко време по прашањето за издавање учебници на македонски јазик не можеше многу да се стори. Тоа се гледа и од циркуларниот распис испратен од Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ до сите директори на отворените гимназии во Македонија во кои, меѓу другото, се вели:

„Преподавателите по македонски јазик оваа учебна година ќе имаат многу тешка, деликатна и одговорна задача.

Без учебници со недостатокно формиран литературен јазик, со малку други учебни помагала, учителите треба да се справат со многу тешкотии, за да постигнат во работата извесен успех. Бидејќи, има различни дијалекти, а централниот дијалект е усвоен како основа за изградување на македонскиот литературен јазик, се наложува и самите учители што поскоро да го научат за да можат успешно да го предаваат во училиштето. Во својата работа учителите најмногу ќе се служат со народните песни и приказни на централниот дијалект и творбите на Коста Рацин. Во нив ќе најдат граматички форми и литературни примери за изучувањето, развивањето и усовршувањето на нашиот јазик. Но преподавателите и по другите предмети треба да обрнат големо внимание, на јазикот, за да можат учениците побрзо да го научат“ ...¹⁵⁾

Од изнесената содржина во расписот се гледа дека Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ настојува да го ублажи недостигот од учебници. Притоа особен акцент ѝ е даден на наставата по македонски јазик како неопходно важно во натамошните настојувања за воспитување и образование на учениците.

Особено внимание од народната власт му е посветена на прашањето за описменувањето на возрастното неписмено население. Во писмото бр. 11 од 30. IX. 1944 година, што Президиумот на АСНОМ го испрати до сите обласни народно ослободителни одбори, се обрнува внимание на потребата од отворање алфабетски курсеви.¹⁶⁾ За работата со курсевите АСНОМ препорача ослободителните одбори да ангажираат и луѓе со завршено средно образование т.е. неполно средно образование, гимназија или друга школа, но да уживаат авторитет, за да можат успешно да ги водат истите. Во писмото дадени се неколку педагошко-методски упатства за изведување на наставата на алфабетските курсеви, а се истакнува и потребата преку курсевите, чија основна цел е образованието на населението, да се постигне и извесен ефект во моралното воспитување што би требало да се оствари преку објаснувањето на праведната борба на југословенските народи која сè уште беше во тек.

¹⁵⁾ Архив на Македонија — Скопје, фонд: Министерство за просвета на НР Македонија, писмо бр. 1536 од 12. III. 1945 година.

¹⁶⁾ Зборник АСНОМ, док. бр. 216, стр. 641.

Јасно беше дека не може да стане збор за описменувањето на децата и возрастното население, ако не се додадат барем основните контури на новата азбука. За таа цел Презимиумот на АСНОМ во споменатото писмо, ја посочува и првата привремена азбука. Таа се состоеше само од 25 букви, што сепак не беше пречка да послужи како ориентација за правилното изведување на наставата на анафалбетските курсеви на литературен јазик и во новоотворените училишта.

Азбуката ја сочинуваа следниве букви: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ј, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш.

Проблемот за описменувањето како основа за натамошното поцелосно образование, макар да беше поставен уште во текот на НОБ во партизанските одреди, поради околностите на борбата, не можеше да земе поширок размер и да го опфати другото население. Услови за масовна акција за описменувањето се создадоа дури по дефинитивното ослободување на земјата, а особено во втората половина на 1945 година. Веднаш по ослободувањето извршена е преценка на неписменоста во Македонија и констатирано е дека 299.170 жители се неписмени.¹⁷⁾ Установено е дека овој број бил за 5.000 жители поголем, но дека тие се описмениле уште во текот на 1944 година.

Натамошната акција за описменувањето и образованието на возрастното население и децата ќе се одвива по еден одреден план и систем. Меѓутоа, треба да се заклучи, впрочем што произлегува и од изнесеното, дека за тоа основите се удрени во текот на НОБ и е резултат на една правилна поставеност на проблемот пред АСНОМ како највисоко претставничко тело на македонскиот народ.

¹⁷⁾ Архив на Македонија — Скопје, фонд: Министерство за просвета на НР Македонија, кутија бр. 26, документ: Анализа на борбата против неписменоста од ослободувањето до денес, работена во 1949 година.